

מו"ר הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל

בענין איסור לא תגזול בקרקעות¹

מקורות

שבועות (לו:): מחלוקת רבנן ור"א;
 ספרי (הובאו דבריו ברש"י על המקום) דברים יט, יד;
 רמב"ם פ"ז מה' גניבה הי"א;
 תשובת הרא"ש כלל צ"ה א' (דין גזל בקרקע);
 ב"מ (סא:): אלא לאו בגזל למה וכו' תוס' שם. שטמ"ק בהנ"ל;
 סוכה (לא). הסוגיא בסוכה גזולה, רש"י ותוד"ה "אבל גזל", גליון הש"ס מרע"א שם ריטב"א
 שם;
 רמב"ם פ"ט מגזילה ה"א.

מחלוקת רבי אליעזר וחכמים

בב"ק (ק"ז:): ובמסכת שבועות (לו:): [הובאה] מחלוקת ר"א ורבנן בחיוב גזילה בקרקע ועבדים, דלדעת חכמים אין בהם חיובי גזילה ואם גזל ושטפה נהר אומר לו הרי שלך לפניך, ואילו ר"א מחייב. ומבואר שם שנחלקו בסדר דרשת הכתובים, אם הוא בריבה ומיעט וריבה, שזוהי דעת ר"א, על כן נתרבה הכל ונתמעטן] רק שטרות. ואמרינן שם, דגם ר"א יתכן שמודה לענין חיוב שבועה שנחמעט בקרקעות ולא אמר אלא לחיובי גזילה.
 והנה לרבנן פשוט דמכח גזרת הכתוב נחמעטן] קרקע ועבדים מחיובי גזילה. ואכן בספרי (קפח) על הכתוב "לא תסיג גבול רעך" (דברים יט, יד) איתא:

¹ רשימות לא ערוכות מכתב יד לשיעור שניתן בכולל "ארץ חמדה" בשנת תשמ"ט.
 להלן כללי העריכה שנקטו, על מנת למעט ככל הניתן בשינויים מכתב היד:

1. ראשי תיבות נפתחו.
2. הוספו סימני פיסוק.
3. הוספו הערות שוליים להבהרה ולהרחבה (כל הערות השוליים אינן מכתב היד, אלא אם כן מצוין אחרת).
4. הוספו מילים להבהרה בגוף המאמר בסוגריים מרובעות.
5. הוספו כותרות משנה.

תודתנו לחנצא דבי נשיאה, הרב ישראל שריר שסייע רבות בהבאת הדברים לרפוס.

“והלא כבר נאמר לא תגזול ומה ת”ל לא תסיג, מלמד שבעוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין. יכול אף בחוצה לארץ ת”ל בנחלתך אשר תנחל וכו’.
בחו”ל אינו עובר אלא משום לאו אחד בלבד.”

הרי שעל כל פנים איתא בלא תגזול גם בגזילת קרקע. ולכאורה הרי לפי רבנן נתמעטו קרקעות מחיובי גזילה.

ויש לומר בשני אופנים: [אפשר לומר] דהספרי אתי אליבא דר”א, ולפי זה לרבנן דנקטינן כוותיהו ליתא להאי דרשא בספרי; ואפשר לומר באופן אחר, דיש הבדל בין איסור לא תעשה דלא תגזול (שאמור בוירא יט, יג), לבין האי דרשא דדרשו על הכתוב בפרק ה’ דשבועות לענין שבועה וקרבן. דאמנם נתמעט מחיובי שבועה דאין על זה חיובי גזילה וקניניה, אולם האיסור שבמעשה הגזילה קיים גם בקרקע דשם לא נתמעט. ויהיה נפקא מינה מזה להלכה מאחר דנקטינן כרבנן אם עובר בלא תגזול (דמכל מקום לא לקי הואיל וניתן לתשלומים והשבה), או לכל מילי נתמעט.

ולכאורה מחלוקת ראשונים בדבר. דהנה הרמב”ם פ”ז מגניבה הי”א כתב:

“המסיג גבול רעהו...אם בחזקה עשה הרי זה גזלן, ואם הסיג בסתר הרי זה גנב.
ואם בארץ ישראל הסיג גבול, הרי זה עובר בשני לאוין, בלאו של גניבה או בלאו גזילה ובלאו לא תסיג.”

הרי שנוקט כספרי הנ”ל. ואף על פי שפוסק כדעת רבנן (פ”ט מגזילה ה”א) שאין חיובי גזילה בקרקע מוכרח לומר שמחלק כנ”ל בין חיובי גזילה לבין איסור לא תעשה דגזול.

אכן, הרא”ש בתשובה כלל צ”ה [סעיף א] בא”ד:

“...דין גזל קרקע... מטלטלין משנוטלן ומוציאן מרשות הבעלים ומביאן לרשותו או נגמר הגזל, ובמקרקעי לא שייך, כי נתמעטו מכלל ופרט גבי אשם גזלות, ומשם למדו כחכמים שאם שטפה נהר או גזל עבדים והזקינו אומר לו הרי שלך לפניך. הלכך אם גזל שדה... אין כאן בל תגזול, כי ברשות בעלים הם עומדים.”

לכאורה, הרי זה מפני שדחה הספרי מהלכה, דמוקי לה דקאי לדעת ר’ אליעזר דוקא. ולפי זה, מה שנתמעט מלא תעשה דגזול הוא מקרא דכלל ופרט וכלל ולא מסברא דעלמא. ושלא כהרמב”ם הנ”ל, דלא ראה סתירה ומוקי הספרי אליבא דכולי עלמא דאיסור בל תגזול איתא גם לדעת רבנן.

קשיים בשיטת התוספות והרא”ש

וקשה, דאי דחה הספרי, אם כן היכן מצינו דכל עיקר אין בקרקע משום לא תגזול הוא מסברא,

ולא ממה שנתמעט חיובי גזילה דהוא הדין איסור גזילה². דהרי גם בתוספות רא"ש לסוכה [לא. ד"ה אבל] כתוב בדיוק כמו בתוס' שם לענין פטור קרקע מאיסור גזילה עי"ש³.

⁴אכן בתוס' (ב"מ סא. ד"ה אלא) הקשו דמצי אוקי קרא [דלא תגזול] בגזל עבדים:

"דהא קרקע אינה נגזלת לא מן המקרא, אלא משום דאי אפשר לזוזה ממקומה, אבל עבדי דניידי, אף על גב דהוקשו לקרקעות, יעבור בלא תגזול",

לכאורה אין הבנה לדבריהם. הרי קרקעות, וכן עבדים שהוקשו לקרקעות נלמדים מכלל ופרט למעטס מדיני גזל. ומוכרח לומר כוונתם, דאיסור לא תגזול לא נתמעט. אלא שאמנם מסוגיא זו עצמה שמענו דנתמעט, דאי לאו הכי הרי מצינן לאוקמי לקרא דלא תגזול בפשיטות בגזל קרקע. אלא על כרחך מסברא ידעינן לה. אכן מאחר שאין זה אלא מסברא, אם כן עבדים אין למעט וזהו דקשיא להו.

אך קשה, אם נקטו כהספרי, הרי באמת יש גזילה בקרקע מצד האיסור, ואי סבירא להו דגמרא דילן חולקת, אם כן מנא להו [ד]אין בקרקע משום לא תגזול מכוח סברא זו, והיכן שמע לה?

וכיוצא בזה, במסכת סוכה (דף לא א תוד"ה אבל), דכתבו דיתכן מיעוט הכתוב סוכה גזולה לרבנן בהיתה הסוכה בנויה בשל חבירו ותקף בעל הקרקע והוציאו מסוכתו, דגזולה היא משום האי סברא, דכל עיקר אין גזל בקרקע [הוא] משום שאין להזיזה, אבל כל כהאי גוונא שם גזולה עלה.

ובגליון הש"ס לרע"א [שם], תמה בזה, דהרי הוא מיעוט מגזרת הכתוב, דמהאי טעמא עבדים נימא דנגזלים⁵. אכן להג"ל פירוש התוספות קאי משום דיש כאן מציאות של לאו דלא תגזול,

² ביאור: על פי ההבנה ברא"ש, שהספרי הוא אליבא דר"א, אם כן, חיובי גזלה ואיסור לא תגזול תלויים זה בזה. לכן, לרבנן הסבורים שאין חיובי גזלה בקרקע מ"כלל ופרט וכלל", ממילא, גם אין איסור גזלה בקרקע. אם כן, קשה, מדוע הרא"ש נימק את העודד האיסור בסברא - "כי ברשות הבעלים הם עומדים", ולא בגזרת הכתוב. בתוספות כתוב:

"...וקרא מיתוקם מדאורייתא ואפילו מדרבנן בלא עגלה וספינה, איכא לאוקומיה קרא קרא כגון בראובן שבנה סוכה בחצרו של שמעון מדעתו ובה שמעון ותקף את ראובן והוציאו מסוכתו דאין עליה תורת שאולה כיון דלא קיימא ברשותו של ראובן. ולא דמיא לקרקע דבחזקת הבעלים עומדת ולכן אין קרקע נגזלת."

ובתוספות הרא"ש כתב באותו לשון, פרט לשינוי קל בסוף הדברים:

"ולא דמי לקרקע שעומדת בחזקת בעליה, דאין קרקע נגזלת."

⁴ משיקולי עריכה הוקדם הקטע "אכן בתוס'...ומנא להו הא", ממקומו המקורי, לאחר הפסקה המתחילה במילים "ולכאורה בקושיית...".

⁵ וזה לשון רע"א שם:

דיש לומר דזהו שמייעט הכתוב סוכה גזולה, דנהי דאין בהם חיובי גזילה מכל מקום איסור גזילה יש בו כהאי גוונא, ויפסל מדין סוכה גזולה. ואין הכי נמי דבעבדים נמי איכא איסור גזילה.

קושי בשיטת הרמב"ם

ולכאורה מסייע לה [לתוספות והרא"ש] מהסוגיא דריש פרק איוהו נשך [כ"מ סא.] דקאמר התם, דאיסור גזל אין צורך להכתב, דילפינן לה ממה הצד מריבית ואונאה, ומוקי לה לקרא דלא תגזול לענין עושק שכר שכיר. והנה אונאה מתמעט בקרקע (שם תוד"ה אלא), אם כן, אי איתא דמלא תעשה דגזל לא נתמעט [קרקע], הרי אצטריך קרא לגזל קרקע דלא מצי אתי במה הצד הנ"ל. ומוכרח לכאורה מסוגיא זו, דלרבנן כשם שנתמעט מחיובי גזילה, כן נתמעט מהאיסור דלא תגזול. וזה כהרא"ש. והספרי אינו אליבא דהלכתא, וקשה על הרמב"ם והני דקאי בשיטתו, אך אכתי קשה דאם כן מקרא נתמעט ואילו לתוספות ולרא"ש הוא מסברא ומנא להו הא.

ובקושיית התוספות הנ"ל [באיוהו נשך] דמצי לאוקי לה בגזל עבדים, הנה כנ"ל בתוספות בסוכה יצויר גם בגזל מחובר לקרקע⁴. וצריך לומר, לפי גירסת התוספות בב"מ דלהכי מוקי לה בעושק שכר שכיר משום דאית התם מלקות. אם כן, יש לומר כמו שכתב הריטב"א (הובא בשטמ"ק שם [ד"ה לעבור עליו]) דלא בא לאפוקי מגזל עצמו, אלא דבאו לומר דקרא קאי נמי אעושק שכר שכיר דכתב נמי התם, דנפקא מינה לענין מלקות. ולשיטה דאין גם התם מלקיות (שם בשטמ"ק מתשובת הרשב"א [א' שיט]) [איכא למימר] דמענין עושק שכר שכיר ילפינן לענין עכו"ם [שאין איסור בעשיקתו], ואיצטריך במיוחד משום דהוה אמינא דכאן דטרח בה יש בו איסור גם בעכו"ם. אם כן, אין הכי נמי דקאי גם אקרקע עצמה. אלא דעיקר האוקימתא היא לומר דקאי נמי אעושק, וכנ"ל.

ולפי זה, אין סתירה מגמרא זו גם לרמב"ם. דאין הכי נמי, דיש בו איסור לא תגזול גם בקרקע, אלא דניחא ליה לאוקי גם אעושק וכנ"ל.

⁴חמדה לי, הא אמרינן יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות. אם כן, אם גזל עבדים והכניסן לביתו אין נגזלים, ושטפן נהו אין חייב באחריותן. הרי אף דאין קיימין ברשות בעלים, והם ברשות הגזול, ואפילו הכי אין נגזלות רצע"ג.

כלומר, מהתוספות עולה שהסיבה שקרקע אינה נגזלת היא סברא - כיון שאי אפשר להזיזה. כיון שהוקשו עבדים לקרקעות, יהיה הדין בעבדים וזה, שעבדים אינם נגזלים, למרות שהסברא לא שייכת.

⁵ביאור: לשיטת תוספות תתכן איפה גזלה דבר מחובר לקרקע, כפי שמופיע בענין סוכה גזולה. אם כן, מודע הגמרא ב"איוהו נשך" לא הצריכה את הפסוק "לא תגזול" לגזלת קרקע מעין זו שאינה נלמדת מאונאה, שהרי אין אונאה לקרקעות?

אלא שלפי זה קשה, דאם כן הרי כל [דין] גזול סוכה מחבירו מהו זה שתלאו בפלוגתא דר"א ורבנן אי קרקע נגזלת. אי אמרינן דבכל גזונא איכא לא תעשה דגזלה, וגם בהא דגזול סוכה שבגויה על קרקעו כנ"ל נמי רק משום לתא דלא תגזול אתינן עלה, ולא מדין דחיובי גזילה⁷.

הגדרת מעשה גזל בקרקע

לזאת נראה [לתרץ] כד נדקדק בלשון הרמב"ם פ"ו מגניבה הנ"ל שכתב: "המסיג גבול רעהו וכו' אם בחזקה וכו' ואם בא"י השיג גבול וכו'" (וכן הועתק בחו"מ סי' שע"ו). [וקשה], דלמה התחיל בראש דבריו, דקאי איסור גזל קרקע דבכל מקום, שסבירא ליה דמכל מקום איסור לא תגזול איכא. אם כן, הוה ליה לומר בפשטות "הגזול קרקע", דענין מסיג גבול די שבו לא תעשה כשלעצמו, הרי זה שייך רק לגבי ארץ ישראל, אבל איסור הגזול הוא לכאורה בכל אופן.

אלא יתבאר כדלהלן: דהנה הריטב"א בסוגיא דסוכה הנ"ל [לא. ד"ה ת"ר] הקשה אמאי מכשרינן סוכה גזולה, הא על כל פנים יפסל משום מצוה הבאה בעבירה. ותירץ וז"ל:

"כיון דלא קני לה כלל וכו' ואין המצוה מוציאתה מרשות בעלים, לא חשיבא מצוה הבאה בעבירה, הרי הוא כאילו היתה שדה דעלמא גזולה ברשותו שאף על פי שעבירה בידו אין הסוכה נפסלת בכך כנ"ל."

ובהר"י פערלא ל"ת רע"א חמה, שאין לזה הבנה, דמאי דמיון זה לשדה דעלמא.

אכן כוונת הדברים נראה, דהוא על פי מה דדינינן אם עבר בלא תגזול, דכנ"ל כתבו התוספות בענין זה, [ד]הוא מילתא דסברא. והיינו שהמיעוט מכלל ופרט ומחלוקתם דר"א ורבנן היא שייכת רק בחיובי גזילה, אבל מעשה הגזילה אינו אלא מסברא, דלא ניתן להזיז הקרקע ולהכניסה לרשותו. כלומר, שחסר כאן מעשה גזילה בגוף הקרקע, דאין מוציא את הקרקע במעשה הגזילה מרשות הבעלים, אלא עושה המעשה בבעל הקרקע כשגודר עליו מוצאו מן הקרקע. אבל אינו עושה מעשה גזילה בקרקע להוציאה מבעליה. ועל כן, אין בזה משום לא תגזול, דזה קאי כשעושה מעשה בחפצא ולא בגברא (וכן מחלוקתם [של התנאים]), יש לומר, דגם לר"א אין כאן לא תגזול, אלא שחיוב השבה לא בזה תלוי.

וזהו שכתב הריטב"א, דאמנם עשה עבירה בזה להוציא אותו מסוכתו אך הפעולה היתה בגברא, ועל כן לא חל על זה שם מצוה הבאה בעבירה, כי העבירה לא נעשתה בחפצא של הסוכה אלא בגברא. והרי זה כלפי הסוכה כאילו עשה עבירה בשדה גזולה אחרת, דאין לזה שייכות לסוכה

לפוסלה משום מצוה הבאה בעבירה, שזהו רק אם בעצם החפצא עשה את העבירה. ומעתה הן אתי שפיר דמשום הכי מוקי לה התוספות רק בגזונא שהיתה הסוכה בנויה על קרקע הגזול,

⁷ ביאור: לאור האמור לעיל שקרקע נגזלת, קשה במה נחלקו ר"א וחכמים?

דכיון כשהוציאו מהסוכה עשה העבירה בחפצא של הסוכה על כן מיעטו הכתוב שפיר [לפסול סוכה כזו], ולא כן בהוציאו מהסוכה, דבסוכה לא נעשתה העבירה.

ולפי זה נראה לומר, דהרמב"ם בכוונה התחיל בלשון השגת גבול ולא כתב בסתמא על מי שגול קרקע מחבירו, דבאמת כל כהאי גוונא לא עשה הפעולה (כי גם אם נעל גדר ופרץ אין לזה משמעות של גול, שהרי גם בתור פועל נמי עושים מלאכות אלה). ורק אם הסיג גבול דבכהאי גוונא יש לזה מעשה גזילה בגוף הקרקע, דמעשה רואה הרואה את שדהו יותר גדול, ושונה זה מאם עשה מעשה גזילת קרקע דוהי פעולה באדם. ונמצא, שגם מה שאמרנו שיש תורת לא תגזול בקרקע, הוא דוקא בכהאי גוונא שהסיג גבול בהעמקת הגדר והרחבת שדהו הוא דאיכא משום לא תגזול, כיון דקרקע לא ניתן להזיזה ממקומה, ואין מעשה גול במה שמוציא חבירו מקרקעו, ואינו עובר על לא תגזול. ורק בגוונא של הסגת גבול, שעושה מעשה בקרקע עצמה בהרחבת קרקעו ובהצרת תחום חבירו הוא דאיכא משום לתא דלא תגזול.

על כן אתי שפיר שהתוספות חילקו בין סוכה גזולה דעלמא שאין כאן שם גול על הסוכה ולא תורת מצוה הבאה בעבירה איכא עלה, ורק בכהאי גוונא שהיתה הסוכה בנויה על קרקע הגולן הוא דאיכא תורת סוכה גזולה עלה. וזהו מטעם שכתבו דענין זה של לא תגזול אקרקע מסברא אינו קיים בגוונא שהוציאו את האדם מקרקעו, רק בדרך השגת גבול.

מעשה הן בפשוטו אתי שפיר, ולא קשיא מידי על הרמב"ם מסוגית הגמרא דב"מ, דמצי למימר דאיכא לא תגזול לגבי קרקע. דלפי הג"ל, בפשוטם של דברים, כשגזול קרקע אין באמת משום לא תגזול. אמנם כן, יצויר בדרך של היכי תמצוי, כגון שהיתה מחוברת לקרקע דתורת קרקע עלה, או כמו כן בעבדים. אך מכל מקום [...] סברא הגורם, ואוקי פשטא דקרא לענין עושק שכר שכיר, אם כי ודאי לא בא למעט כל כהאי גוונא דיש ציור של עבירת לא תגזול בקרקע.

ביאור גליון התוספות

ובהא יוכן מה שכתב בשטמ"ק בבא מציעא שם [סא. ד"ה כתוב בתוס'] מגליון התוספות, שכתבו אקושית התוספות דמצי לאוקמי קרא דלא תגזול בגול עבדים, וז"ל:

"...ואם נאמר דיש לאו בגול קרקע לאו דמסיג גבול אתי שפיר, דלית לן לאוקמא לגול קרקע ועבדים ולשני לאוין כיון דלא לקי דהוי ניתק לעשה".

דהיינו, דבא לומר דמאחר דבלאו הכי איתא בזה משום לא תעשה דלא תסיג גבול, אם כן לא בעי לאוקמי בכהאי גוונא כיון שממילא אינו לוקה*.

* כתב היד אינו ברור.

* הערת הגר"ש זצ"ל:

דחמוה, מהו זה שנסתפק "ואם נאמר דיש לאו בגזל קרקע לאו דמסיג גבול", דאינו מובן מה מקום לספק איכא, הרי קרא מפורש הוא על מסיג גבול בקרקע. אלא כוונת הדברים, דבפשטות קרא לא נאמר אלא בגזילה בדרך השגת גבול דוקא, ולא סתם על ידי שגזול כל השדה ומוציאו מנחלתו רזה אינו בגדר משיג גבול. וזהו שכתבו דאי [נימא] ד[איכא] איסור מסיג גבול, שעל זה אמרינן בספרי שהוא נוסף על איסור גזל. דאי נימא, דאיסור גזל קאי לא רק בדרך של השגת גבול, אלא בכל גזל קרקע, דאז איכא תירוץ פשוט, דאם כן קרא דגזול לקרקע לא איצטריך, דממילא יש בו איסור של לא תסיג גבול. אלא דלא פסיקא להו, דיש לומר דגם איסור גזל דקרקע הוא רק בדרך של השגת גבול, דנראה לי דזוהי באמת שיטת הרמב"ם. ודוק⁹.

סיכום

ולפי זה, אין מקור ומקום לישויה פלוגתא דראשונים אי יש לאו דלא תגזול בקרקע. דהרי כנ"ל כתבו התוס' דרק בכהאי גוונא שהוציא הגולן את הגזול מסוכה שהיא בנויה ברשות הגולן הוא דאיכא משום לא תגזול, וזהו על פי הספרי הנ"ל. דאמנם יש גם בקרקע משום לתא דלא תגזול, אך זהו רק בגוונא דמסיג גבול, דהא דנוקט בספרי דיש תרי לאוי בא"י הוא רק בכה"ג דמסיג גבול. ואילו בהוציאו בחזקה משדהו אין בזה לא משום מסיג גבול, ואף לא מדין לא תגזול, כיון שלא עשה מעשה בגוף הקרקע. אם כן הרי אתי שפיר דברי הרא"ש שכתב דבגזול קרקע אין בזה משום לא תגזול, דהרי זה בדיוק כמו שכתבו התוספות סוכה [שם] וב"מ [שם] הנ"ל, דלא תגזול הוא רק בגוונא דסוכה בנויה על קרקע הגולן, אבל בכל גזל דעלמא אין בו משום לתא דלא תגזול, ולא נדחה הספרי מהלכה, דקאי בגוונא דהסיג גבול.

⁹ יש בדבריהם קושי שעמד עליו הרי" פערלא הנ"ל, דהרי לית דלא תסיג גבול קיים רק בא"י וקרא איצטריך בכל מקום. עיין שם דאוקי לה לשיטת הגאונים דסבירא להו דאין תורת קרקעות על קרקע שבחז"ל. ויוזני נראה, דעיקר קרא לענין א"י נאמר כי לא מכוון לשיבת ישראל בחז"ל.

⁹ ביאור: גליון התוספות הסתפק האם גזל קרקע הוא רק באופן של הסגת גבול, וממילא גם איסור הסגת גבול הוא רק באופן זה. או שמא, איסור גזל ואיסור הסגת גבול הם בכל אופן, גם בהוצאת הבעלים משטחם. לפי האפשרות הראשונה, איסור "לא תסיג" לא יכול לכלול גזל עברים ואז קושיית התוספות נשארת בעינה. לפי האפשרות השנייה, איסור "לא תסיג" יכול לכלול גם גזל עברים, ואז קושיית התוספות נפתרת.